

Мирољуб АРСИЋ
Историјски архив
Краљево

ЦРКВЕНЕ МАТИЧНЕ КЊИГЕ У ЗАКОНСКИМ ПРОПИСИМА КНЕЖЕВИНЕ СРБИЈЕ¹

Све до 1946. године на територији Србије матичне књиге рођених, венчаних и умрлих водиле су црквене власти². Парохијски свештеници су поред разних верских обреда обављали и функцију матичара. Они су водили евиденције и правили спискове рођених, венчаних и умрлих; те податке уносили у главне црквене протоколе, издавали изводе из матичних књига како за потребе државних органа тако и приватним лицима. Тада у првој половини прошлога века, када је уведена обавеза вођења матичних књига, сасвим оправдано и логично је било да тај посао обављају свештеници. Оправдано је било из више разлога. И крштење, и венчање и сахрана били су праћени верским обредима јер тада атеиста није било већ су сви људи у држави били верујући. Те обреде вршили су свештеници па су дакле били у непосредном контакту с људима на које су се ове промене личних стања и односиле. Даље, свештеници су били писмени па су могли да уносе потребне податке у матичне књиге. У то време ни сам кнез Милош није био писмен а један део државних чиновника био је сличан њему. Из тога се може извући закључак да је тада пронађено право решење које се показало као добро и које успешно функционише цео један век.

Црквене матичне књиге у Кнежевини Србији почињу да се воде од 1837. године. Изузетак представља град Београд где се матичне књиге воде и пре овог времена. У Саборној цркви Св. Гаврила Михајла сачуване су матице од 1816. године, али како то представља изузетак на томе се нећемо задржавати.

¹ Ово је ауторов покушај да обради до сада недовољно заступљену тематику у архивистичкој литератури.

² Овде је реч само о православној цркви док католичка црква, јеврејски рабинат и муслиманске верске организације имају своје прописе који се односе на ову проблематику.

За увођење обавезе вођења матичних књига у Кнежевини Србији највећа заслуга припада Петру Јовановићу, митрополиту београдском и српском (1833-1859). Он је рођен у Илоку 1800. године а гимназију и богословију је свршио у Карловцима. Једно време радио је као гимназијски професор у Карловцима а онда је на позив кнеза Милоша, а по препоруци митрополита Стратимировића, прешао у Србију. Од 1833. године када је произведен за митрополита београдског и српског активно ради на уређењу своје митрополије која је тада обухватала епархије Београдску, Шабачку, Жичку и Тимочку. Радећи на организовању цркве у Кнежевини Србији много се угледао на устројство Карловачке митрополије. Како се матичне књиге на територији под јурисдикцијом Карловачке митрополије воде од прве половине XVIII века³ митрополит Петар настојао је да се оне уведу и у Кнежевину Србију. На тај начин уредбама и другим законским прописима на чијој је изради највише сам радио, уводи се обавеза вођења црквених матица и у Кнежевини Србији.

Формулари матичних књига штампани су на славеносрпском језику и у почетку су највероватније набављани у Карловачкој митрополији. Касније се штампају и у Србији. У Уредби кнеза Милоша од 12. јула 1835. године, која се односи на давање одређених привилегија Државној типографији (штампарији) назначено је да нико други осим државне типографије не сме штампати "Новине србске, календаре, забавнике, црквене књиге и школске књиге".⁴ Да ли се под овим "црквеним књигама" подразумевају само богослужбене књиге или су ту уврштени и протоколи крштених, венчаних и умрлих није се могло са сигурношћу утврдити. У Закону о монополу државне штампарије за извесне сорте штампане хартије⁵ од 22. јуна 1882. године набројане су све штампане ствари које може само државна штампарија да штампа и исте се могу продавати по утврђеној цени као монополска роба. Ту су убројани и протоколи рођених, венчаних и умрлих као и изводи из горе наведених протокола.

У Сретењском уставу из 1835. године у глави IX говори се о правима и дужностима и уопште о улози Цркве у Кнежевини Србији. У члану 93 тог Устава каже се "Внутрење руководство цркве припада Митрополиту и духовној власти, која ће се указом одредити с набљудавањем уговора, утврђени с Патријархом у Цариграду".⁶ На основу овог уставног наређења

³ У Карловачкој митрополији су биле прописане посебне Уредбе и Правила за свештенство 1724. и 1733. године и тим прописима се уводе књиге-матице у којима су уписивани датум венчања, крштења и смрти.

⁴ *Зборник закона и уредаба у Књажеству Србији*, Београд 1877, књ. XXX - стр. 86.

⁵ *Просветни зборник закона и уредаба*, Београд 1837, стр. 1013.

⁶ *Зборник закона и уредаба у Књажеству Србији*, Београд 1877, књ. XXX - стр. 15.

кнез Милош је донео Указ 11. јуна 1836. године⁷ којим је установљена "Конзисторија Митрополије Књажества Србског" са седиштем у Београду.⁸

Поменути Указ од 11. јуна 1836. године о формирању Конзисторије свакако да је одредио и делокруг њеног рада. На основу извештаја о раду прве Конзисторије за прва четири месеца, од јуна до октобра 1836. године, види се да је Конзисторија издавала дозволе за ступање у брак, пресуђивала у брачним споровима и разводила бракове, изрицала осуде окривљеним свештеницима и издавала изводе. Конкретно се наводи да је Конзисторија "издала извод умрлих Кати жени Алојза Добика из Земуна".⁹

Поред конзисторија епархијских установљењем Конзисторије апелаторијске заокружено је формирање црквене власти у Кнежевини Србији. Највиши орган црквене власти био је Архијерејски сабор на челу са српским митрополитом. Мита Петровић у својој књизи *Финансије и установе обновљене Србије* на страници 593 о томе каже: "Од времена када је установљена београдска, а са њом и Апелаторијска конзисторија, кнез Милош није се више мешао у дељење парохија, разводе бракова и остале црквене послове. Све је то оставио Првостепеној апелаторијској конзисторији и Архијерејском сабору, којима је, сваком понаособ, био тачно одређен круг рада и дужности". Уредба коју овде помиње Мита Петровић да је црквеним властима одређен "круг рада и дужности" није сачувана али да је постојала види се у писаној литератури. Та Уредба је издата 22. децембра 1836. године и у њој је, највероватније, поред регулисања разних обавеза црквених власти уведена обавеза да се у парохијама воде главни протоколи крштених, венчаних и умрлих. На ту Уредбу се позива Архијерејски сабор 3. септембра 1865. године када шаље одговор ужичком епископу Јоаникију који тражи да му се одговори "где ће бити уписана лица, која умру не у месту, од куда су, него у другом, и где да се запишу у протокол лица, која буду венчана у парохији, из које је невеста".¹⁰ Архијерејски сабор је одговорио: "Да се остане при 11. тачци Уредбе, која је издата 22. децембра 1836. године, бр. 449".¹¹ Дакле очигледно је да је том Уредбом регулисано вођење главних протокола крштених, венчаних и умрлих. Увидом у црквене протоколе који се налазе у Историјском архиву у Краљеву може се утврдити да се они почињу водити 1837. године. Тако на пример у цркви Успења св. Богородице у Студеници протоколи се воде од априла месеца 1837. године; у цркви св. Богојављења у Врдилима воде се од јануара 1837. године; у цркви Рођења св. Богородице у Цветкама од јануара 1837. године итд. Значи непосредно после доношења

⁷ Сви датуми су по старом, јулијанском календару.

⁸ Мита Петровић, *Финансије и установе обновљене Србије*, Београд 1897, стр. 591; КК XXXV - 442; ДС II В ф 1 р 78/836.

⁹ Мита Петровић: *Финансије и установе обновљене Србије*, Београд 1897, књ. I - стр. 592.

¹⁰ *Зборник правила, уредаба и наредаба Архијерејског сабора православне српске цркве у Краљевини Србији (1839-1900)*, Београд 1900, стр. 30.

¹¹ Исто, стр. 31.

поменуте Уредбе она је почела и да се спроводи. Да је наредних година већ заживело вођење матичних књига доказује и Грађански законик из 1844. године. У поглављу "О правима и дужностима супружника", у параграфу 92 се каже: "По венчању дужан је свештеник сваки брак у књигу венчаних увести, забележивши име и презиме венчаних, њихових родитеља, и кума, њихово стање и место обитавања, дан венчања, с додатком, који им је брак и са подписом свештеника који је њих венчао."¹²

Контролу над вођењем матичних књига Епархијска конзисторија остваривала је преко протојереја и епархијских намесника, које она именује, како је то чланом 23 ове Уредбе одређено. Тако на пример у Матичној књизи умрлих која је вођена у цркви св. Саве у Грачацу од 1837 до 1862. године, на последњој страници стоји забелешка пароха грачачког Михајла Аћимовића из 1862. године где се каже да његов претходник није хтео благовремено да унесе податке у протоколе већ га је на то "Конзисторија приморала".

Епархијска конзисторија је набављала формуларе матичних књига који су били једнообразни а затим их достављала парохијским свештеницима. Ако је парохијски свештеник удаљен од цркве више сати хода имао је право да води посебне матичне књиге тако да се при једном храму налазе књиге вођене по епархијама. Протојереји и намесници су после извршене контроле спискове рођених, венчаних и умрлих достављали Епархијској конзисторији а она је те спискове прослеђивала Апелаторној конзисторији. Чланом 41 поменуте Уредбе се каже: "Конзисторија Апелаторијална разматра [...] и спискове крштени, венчани и умрли, и с истима, [...] поступа даље по надлежности".¹³ Конзисторија апелаторијска као другостепена црквена власт, била је дужна да те спискове доставља оним државним органима који су имали потребу за истима а то су били Министарство финансија (због пописа и пореза), Министарство просвете (због школа) и Министарство војно (због регрутације).

Осим регулисања самог начина вођења матичних књига временом почиње да се уредбама регулише и начин издавања извода из матичних књига. У Указу Попечитељству просвештенија од 24. септембра 1847. године, који је издао кнез Александар Карађорђевић уз сагласност Совјета, стоји: "да сваки осим онога, који је сиром, за извод протокола о крштенију или венчанију или смрти, надлежном Свештенику, који му таковиј, као свештеника свидетељство, по његовом зактеванију изда, дужан буде један цванцик таксе платити. А осим убогима, Свештеници ће и у напредак овакве протоколарне изводе по свакој званичној потреби, сходно уредбеном

¹² Гојко Никетић: *Грађански законик*, Београд 1912, стр. 50.

¹³ *Зборник закона и уредаба и уредбени указа издани у Књажевству српском*, Београд 1849, књ. IV - стр. 113.

пропису, бесплатежно издавати; о чему Попечитељству у знање постављам".¹⁴

После овог Указа следи нови указ који треба да појасни када је свештеник дужан изводе издавати бесплатно јер је претходна формулација "по свакој званичној потреби" била исувише широка. Ново тумачење је гласило: "да су свештеници дужни бесплатежно изводе протоколарне издавати како при пописивању порезки глава, тако и по свакој другој званичној потреби на зактеваније надлежни Правитељствениј власти".¹⁵

Но и поред тога стизале су честе притужбе да "свештенство не поштује прописане уредбе о таксама већ наплаћује таксе од сиромашних људи а и од имућних наплаћује веће таксе него оне које су законом опредељене" што се види из дописа који је кнез Александар Карађорђевић упутио 26. септембра 1848. године из Крагујевца Попечитељству внутрени дела.¹⁶ Због тога се препоручује надлежном Попечитељству да се свештенство озбиљно опомене и да ће бити свако кажњен ко би против исте Уредбе поступио. Међутим црквене власти поново траже тумачење од Министарства просвете када је свештеник дужан да бесплатно издаје "протоколарне изводе". Због тога је кнез послао допис 7. јула 1852. године свим министарствима са следећим објашњењем: "Свештеници су дужни протоколарне изводе бесплатежно издавати по свакој чистој Правитељственој обштој потреби, а иначе свагда, када би год Правитељствене власти од њи свакове изводе по потреби и на корист поједини лица искале, они ће прописану јим за то таксу наплаћивати (1 цванцик), осим од убоги лица, којима ће у сваком случају, било да се исти изводи ишту приватно или званично, имати бесплатежно такове издавати".¹⁷

Такође настаје још један проблем који је требало решити а он се састојао у томе што разне земаљске власти често не прихватају изводе из црквених протокола за веродостојна документа па су свештеници често позивани, најчешће пред судове, да лично потврде веродостојност издатих извода што је било скопчано с прилично великим трошковима. Било је тешко определити се ко ће сносити поменуте трошкове па су црквене власти тражиле од Министарства просвете да се тај проблем реши. Кнез је због тога издао Уредбу 5. фебруара 1857. године где наређује "да се унапредак свештеничким изводима протокола крешћаеми, венчаеми и умирући, и у оскудевању Протокола њиним односителњим свидетељствима, пред свима земаљским властима и самим судејским, пуна достоверност поклања".¹⁸ Даље се наређује да сваки овакав докуменат поред потписа свештениковог мора

¹⁴ Исто, стр. 116.

¹⁵ Исто, стр. 147.

¹⁶ Исто, стр. 173.

¹⁷ Исто, Београд 1853, књ. VI - стр. 130.

¹⁸ Исто, Београд 1857, књ. X - стр. 8.

бити оверен печатом цркве при којој свештеник служи. Печати морају да се набаве о трошку црквене касе и они морају бити исправни, једнообразни и једнаке величине, о чему ће се старати Архидијецезална конзисторија. Такође одређено је време од 6 месеци, од дана издавања ове Уредбе, до када ће важити изводи оверени ма каквим печатом а којима су се и до сада свештеници служили. После тога рока таква документа више неће важити.

Приликом вођења матичних књига јавља се још један велики проблем. Наиме тада у Кнежевини Србији још нису била устаљена презимена. Обичај је био да се син презива према имену оца. То је правило велику збрку и отежавало је државну администрацију приликом вођења баштинских књига, пописа и приликом вођења црквених протокола. Због тога кнез Александар Карађорђевић доноси Уредбу следеће садржине: "[...] да се од стране Правитељства нареди, да се у фамилијама нашега Народа презимена једанпут за стално утврде, како би се унапредак свагда знати могло једно презиме једне исте фамилије, а да би се то удејствовати могло, да све власти, како грађанске, тако и духовне, а и школске и војене, по овој наредби презимена по најстаријему у фамилији заводе, и после свагда само за ова стално установљена презимена распитују, па у надлежна јавна и званична акта уписују, и на иста своја решенија и друга закљученија издају. Нарочито пак при коншкрипцијама (пописи) да се по овоме ревностно и уредно поступа, па када се овде једанпут презиме једне фамилије установи, онда и код Судова и код осталих власти за ово да се пита, и ово да се у свакиј год јавни и званични акта употребљава".¹⁹ Ова Уредба донета је 31. јануара 1851. године. Увидом у матичне књиге из тог времена може се видети да свештеници често нису уносили презимена већ само имена. То је посебно изражено у матичним књигама умрлих и више се односи на женске него на мушке особе. Када је у питању жена било би уписано њено име и име њеног мужа у облику присвојног придева. Како је у парохији било више људи са истим именом често је веома тешко установити о којој се особи ради. Евидентно је да се после 1851. године редовније уписује породично презиме али све до краја прошлог века било је случајева када су породична презимена мењана у свакој генерацији.

Указом од 9. септембра 1853. године регулише се питање закључења брака између супружника од којих један припада православној вери. У том случају брак ће бити пуноважан ако га надлежни свештеник православне вере благослови и заведе у матичне књиге венчаних. Дете рођено у мешовитом браку, од којих је један супружник православне вере, мора бити крштено у православној цркви и заведено у протоколу крштених.²⁰

У Закону о црквеним властима православне вере из 1862. године у члану 47 стоји: "[...] епархијске конзисторије подносиће, на свршетку сваке

¹⁹ Исто, књ. VI - стр. 4.

²⁰ Исто, Београд 1854, књ. VII - стр. 80.

године, Министарству просвете и црквени дела изводе из протокола рођених, венчаних и умрлих, које ће окружни протојереји сваке године из црквени протокола вадити и епархијским конзисторијама достављати. Ово известије и изводе протокола, подносиће епархијске конзисторије по начину, који ће прописати Министарство просвете и црквених дела".²¹

Примећује се да у односу на уредбу из 1847. године долази до неких промена. Сада свештеници нису обавезни да воде спискове рођених, венчаних и умрлих у два примерка и да исте достављају епархијским конзисторијама, већ крајем године те спискове на основу црквених протокола праве окружни протојереји па их они достављају конзисторијама. Ова обавеза да се сваке године достављају изводи из протокола рођених, венчаних и умрлих Министарству просвете и црквених дела настала је из више разлога.

С развојем српске државе и ширењем и јачањем државног управног апарата, матичне књиге добијају све већи значај. Оне служе за издавање јавних исправа јер других меродавнијих докумената није било а пресуђујућу улогу добијају када је у питању наследство или утврђивање пунолетства код злочинаца. Због свега тога, а имајући у виду честе притужбе да се матичне књиге непажљиво чувају и неуредно воде, Архијерејски сабор као највиша црквена власт, послао је распис целокупном свештенству септембра месеца 1864. године где се каже да се "стари и већ попуњени протоколи имају у орману или сандуку точно хранити, а нови у које се уписују имена крштених, венчаних и умрлих, уредно и благовремено водити под надзором најстаријега међу свештеницима, принадлежећима једној истој цркви".²²

Међутим и овај распис није имао већег одјека код свештенства па и даље стижу притужбе "како протоколи црквени, у које се уписују рођени, венчани и умрли, нарочито они који су већ попуњени, по многим црквама, нарочито онима, које су изван села и које су одвећ сиротне, хоће да пропадну, јер се не чувају добро, него су их или миши прогризли, или су листови поиспадали".²³ Због тога је Архијерејски сабор поштрио своје решење из 1864. и новим решењем од 30. септембра 1874. године наређује: [...] где у цркви и до сада не би текве оставе било, то да се таква одмах набави и из касе црквене исплати, а свештенство где би се показало небрижљиво у извршењу овог наређења, биће подвргнуто духовном суду и строжијој казни. А да се овако протоколи чувају и уредно воде, обратити на то особиту пажњу намесницима и протојерејима, који имају о томе водити озбиљан надзор".²⁴

У Казнитељном закону који је донет 1860. године за време друге владе кнеза Милоша Обреновића, цело XII поглавље посвећено је

²¹ *Зборник закона и уредаба*, Београд 1863, књ. XV - стр. 104.

²² *Зборник правила, уредаба и наредаба Архијерејског сабора Православне српске цркве у Краљевини Србији (1839-1900)*, Београд 1900, стр. 31.

²³ Исто, стр. 31.

²⁴ Исто, стр. 32.

"злочинствима и преступљенима свештеника у смотрењу венчања и у смотрењу вођења протокола о рођенима, венчанима и умрлима". У параграфу 142 се каже: "Свештеник ма које вере био, који не испуњава правила, која су прописана у смотрењу протокола о рођенима, венчанима и умрлима, да се казни у новцу до 50 талира, или затвором до годину дана".²⁵ У параграфу 143 се такође каже да свештеник који приликом завођења у протоколе црквене или приликом издавања извода исте лажно или неисправно начини или добре исправе преиначи, повреди, уништи или сакрије с циљем да себи прибави корист или другом учини штету, казниће се робијом до десет година.

Овакви законски прописи о вођењу матичних књига, с мањим изменама и допунама, остали су и касније у Краљевини Србији и Краљевини Југославији, све до 1946. године када обавеза вођења матичних књига прелази са црквене на државне органе (општинске управе).

---

²⁵ Криминални(казнитељни) закон за Краљевину Србију, Београд 1908.